

Микола Васьків

ТЕКСТИ КРИЗЬ ТЕКСТ

(незвідані світи роману Г.Епіка “Перша весна”)

На переломі 20–30-х рр. ХХ ст. в українській літературі утверджуються два нові жанрові різновиди – виробничий і колгоспний романи, які залишаються домінуючими протягом 30-х рр. не тільки серед епічних жанрів, а й у художній літературі загалом. Прагнення іти в ногу з настановами партії, з одного боку, і намагання не впасти в будь-який “правий чи лівий ухил”, “націоналістичні збочення” – з другого, призвели до того, що виробилися своєрідні кліше як виробничого, так і колгоспного роману, які підкреслювали убогість романного мислення тієї доби, але давали надії на друк і можливість вижити в тогочасних екстремальних умовах. На ці негативи вказувалося ще в літературознавчих працях радянської доби: “В їх основі одна й та ж сюжетна схема: спорудження певного промислового об’єкту, тракторного чи паровозобудівельного заводу, електростанції, металургійного комбінату, цукроварні тощо. Ця сюжетна канва насичується публіцистичними описами виробничо-трудова процесів, численних зборів, мітингів, нарад, засідань, фахових суперечок, всілякими інформаціями про труднощі та їх подолання [...] Твір закінчується переважно апофеозом: всі труднощі подолано, вороги зазнають цілковитого краху (їх викрито, заарештовано), а будівництво завершено”¹.

На такі ж загальники страждав і колгоспний роман. “Першим спробам показати процеси масової колективізації (“Перша весна” Г.Епіка, “Ольга” Я.Качури, “Аванпости” і “Весна” І.Кириленка), які в цілому відіграли позитивну роль, усе ж заважав схематизм...”². Загалом же сучасниками і наступними поколіннями читачів і дослідників виробничий і колгоспний романи сприймалися як оспівування здобутків соціалізму, художнє відтворення настанов партії й уряду, торжества класової ідеології, подолання соціальних і національних ухилів робітниками й селянами під проводом комуністів.

Не був винятком і роман Григорія Епіка “Перша весна” (1931). Якщо в його попередній повісті “Без ґрунту” (1928) чи наступному романі “Петро Ромен” (1933) добавали певну ідеологічну невитриманість, то “Першу весну” радянське літературознавство зарахувало до хрестоматійних творів української літератури 30-х рр. “Типовим “романом класової боротьби” є “Перша весна” Григорія Епіка, в якій автор недобачив багатьох суто життєвих закономірностей і суперечностей, зате намагався ретельно перекласти на мову роману всі необхідні, за тодішніми уявленнями, умови здійснення колективізації: керівну роль партії, допомогу та шефство індустріального пролетаріату над селом, активну участь

¹ *Історія української літератури*: В 8 т. – К., 1971. – Т.7. – С. 38.

² *Новиченко А. Український радянський роман*. – К., 1976. – С. 29.

комсомолу, мобілізацію наймитства й бідняцтва в спілці з середняком, нещадну боротьбу з куркулем та його агентами, правими та лівими опортуністами...”³.

Попри те роман був породженням свого часу і писався людиною, яка була одним із засновників ВАПЛІТЕ, близькою до М.Хвильового, А.Любченка, М.Куліша, й, очевидно, поділяла їхні погляди на життя і творчість. Тому це не могло не знайти хоча б якогось відбиття у тексті “Першої весни”. Адже колективізація лише офіційною пропагандою сприймалася як досягнення соціалізму, торжество споконвічного прагнення селянства до рівності й справедливості. Насправді ж вона була пов’язана з масовим винищенням цвіту селянства, тотальним його безправ’ям, насильницьким усупільненням майна тощо. Все це повинно було залишити, за термінологією Жака Дерріди, “сліди” у текстах “колгоспних” романів.

Саме деконструктивізм дає можливість віднаходити такі “сліди”. Цей метод розглядаємо не лише як спосіб для безкінечної гри й інтерпретації на терені тексту. Він може виявитися незамінним для демаскування тоталітаризму, політичного чи художньо-літературного: адже “деконструкція – “необхідна умова для того, щоб розпізнати і побороти небезпеку тоталітаризму”. Що ж до ідеології тоталітарних режимів, то тут, на думку Дерріда, передусім підлягає викриттю “жахливе бажання віднайти корені, спільні витоки”, тобто ідеологія “крові і ґрунту”. Ще раз наголосимо: “викриття” ведеться через аналіз висловлювань, текстів. Тонкий аналіз формальних ознак дозволяє уявити замасковані тенденції. Якщо, припустимо, оратор, прикриваючись лівими фразами, за суттю відстоює консервативно-праву позицію, той, хто володіє технікою деконструкції, завжди зможе викрити його за “дискурсом” – за нюансами слововживання, стилістикою й способом мислення й за тим, що вважається при даному погляді саме собою зрозумілим, бо саме це підробити найважче, навіть неможливо”⁴.

Отже, при детальному аналізові тексту роману Григорія Епіка “Перша весна” крізь офіційну політично-публіцистичну риторіку, підлаштування під загальноприйняті канони повинні ми виявити “сліди” епохи й опозиційних тенденцій в оцінці колективізації.

Безперечно, автор значною мірою прагнув вписатися у загальноприйнятий струмись, намагаючись уникнути тих звинувачень і переслідувань, які впали в цей час на голови багатьох соратників Г.Епіка. Письменник навіть у листах, особливо коли потрапив на Соловки, намагався виглядати цілковито вірнопідданим⁵. Водночас не варто ігнорувати той факт, що соціальний оптимізм, усеперемагаючий ентузіазм і віра в непохитну силу марксистського вчення тоді домінували, тому в романі “Перша весна” дуже важко відділити штучність від щирого пафосу віри в торжество ідеалів соціалізму. Наївність, що межує зі “святою простотою”, теж прикметна ознака доби. Досить згадати уривок зі щоденника героїні Епікового роману дружини Голубенка Варвари, яка прагне знайти розраду, відчуваючи, що в сімейних справах настає гостра криза: “Мені не вистачає нервів, щоб пристойно триматися, розмовляючи з Сергієм. Словом, я почуваю себе інвалідом. Правда, я з насолодою читаю Гегеля, упивалася Арістотелем, пробігла Канта, Фіхте, вивчала Плеханова й Леніна, але це не врятовує мене. Я неймовірно страждаю як жінка”⁶. Отже, і

³ Дончик В. Український радянський роман. – К., 1987. – С. 72.

⁴ Вайнштейн О. Леопарди в храме: Деконструкционизм и культурная традиция// Вопр. литературы. – 1989. – №12. – С. 172–173.

⁵ З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій. – К., 1991. – С. 179–180.

автор, і його персонаж твердо переконані, що праці класиків-філософів можуть розрадити в будь-якій найінтимнішій ситуації.

Або чого варта палка промова Голубенка (який, за авторським задумом, повинен пройти слизьким шляхом подружньої зради) до Васси наприкінці роману: “Людина нашого суспільства є найідеальніша людина, яку коли знав цілий світ. Це визнають навіть наші найзапекліші вороги, представники капіталістичного світу. Людина-громадянин, людина-комуніст, яку породжено нашою незрівнянно героїчною революцією, стоїть над усіх людей попередньої історії людства. Ніде в цілому світі протягом віків історія не відзначала такої виключної принципіальності, відданості й стійкості, якими володіє насамперед наш робітничий клас, наша партія, найкраща частина бідняцького селянства” (272). Цей палкий виступ можна вважати певним повторенням думок про небачений переворот в історії людства головного героя новели М.Хвильового “Я (Романтика)”.

Знаходять свій вияв і мрії про “світову революцію”, причому не як наслідок внутрішніх передумов усередині різних держав, а як результат її “експорту” з Радянського Союзу: “... а коли настане час, Григорій Химочка стане перший у бойові лави нашої армії, щоб, захищаючись від ворогів, пробити дорогу на Берлін” (273).

Крізь тоталітарний текст проривається “інша” мова якраз найчастіше у нібито само собою зрозумілих, загальних місцях, коли автор, читач і цензор й гадки не мають, що їх при уважному розгляді можна тлумачити по-іншому. Так, нікого з персонажів і дослідників роману не дивувало, що у голови окривконкому є хатня наймана робітниця; більше того, Голубенко вважає за цілком нормальне нагримати на неї, погрожуючи звільненням (робітниця Парася боїться звільнення — очевидно, давалося взнаки тогочасне безробіття). Попри декларацію соціальної рівності чи прагнення до неї виявляється, що ця нерівність набула узаконених форм і настільки звична, що на неї майже не звертають уваги: “Сергій Голубенко [...] думав про “корму” [...] він не зупиняв своїх думок на цьому питанні, байдуже споглядав “корму”, і тільки тепер побачив її по-справжньому, зрозумів усю безглуздість пароплавного блиску. Його не хвилювала матеріальна нерівність пасажирів. Сергій думав про тих архітектів, що перенесли до збудованого вже радянського пароплава кричущу соціальну несправедливість віків минулого” (289—290).

Витворюється нова партійно-радянська аристократія, яка жирує на народній праці. “Хто ж може утриматися, — говорить Василь Литка, щоб не скористатися з таких зручностей, як чудова квартира якогось піднаркома, святами — позаміське авто, а влітку — Крим або Волга” (302), і Васса, яка заперечує йому, доводячи непідкупність і комуністичну щирість Голубенка, водночас підтверджує цю думку, протиставляючи Сергія партійному загалові: “Він, звичайно, комуніст. Але коли б, Васю, всі комуністи були такими, ти б, я певна цього, не вагаючись, став на підтримку комуністів [...] Це людина в повному розумінні цього слова [...] Він у своїх орієнтаціях ніколи не стояв та, певно, і не стане на той шлях, яким іде його партія. Сергій Голубенко не боягуз і не кар’єрист” (302). Такої ж думки про партноменклатуру дотримуються й селяни: “А візьмуть у свої руки, тоді прикажчиків із явреїв настановлять, а ті не будуть розбиратися, чи посіяно, чи обмолочено. Їм дай у кишеню на автомобілі та білі пуховики. А наш брат їх бачив коли? Ви спали [...] на пуховиках? А вони сплять!

⁶ *Енік Г.* Перша весна. — К., 1971. — С. 97. Далі цитуємо за цим виданням, вказуючи сторінку в тексті.

– [...] Хто не спав, той і не спатиме, а хто їздив на наших шиях, той і буде їздити” (243).

У партійно-державному середовищі, попри загальний ентузіазм і відданість революційним ідеалам, панує атмосфера небезпеки й страху. Кожен стежить за своєю мовою, побоюючись прохопитися необережним словом. Так, через прослуховування телефону, Голубенко двічі заявляє Товстодуму: “Незручно говорити [...] Не можу докладніше [...]” (195). Характерною є і фраза Діденка: “Та гріх знайти можна завжди. Аби були охочі, а уклончик пришить можна!” (208). У стосунках між членами партії панує ортодоксальне слідування постановам зверху і нетерпимість до інакомислення: “Партія наша каже, що членів партії ми оцінюємо тепер не за їхнє минуле, а за практичну роботу [...] Ви повинні визнати свою помилку. Інакше я поставлю це питання на бюро райкому” (44).

Але найцікавіші процеси, безперечно, пов’язані з подіями на селі. Роман писався слідом за гарячими подіями 1930–1931 рр., коли репресивні заходи лише набували обертів. До 1929 р. керівництво країни дотримувалося позиції, що колективізація повинна проходити поступово й виключно на добровільній основі. Потреба у дешевій робочій силі і коштах для індустріального будівництва призвели до того, що протягом одного 1929 р. тричі переглядалися плани колективізації селянських господарств, щоразу в бік збільшення. Під тиском селянського невдоволення у березні 1930 р. було дозволено виходити з колгоспів, але радянський уряд дуже швидко опинився перед загрозою повного зникнення колективних господарств через масовий вихід їхніх членів, тому того ж року знову провадиться насильницька колективізація. “... Вже в листопаді 1930 уряд УРСР постановив довести до весни 1931 колективізацію сільського господарства до 70%, а грудневий пленум ЦК ВКП(б) підвищив до 80% і додав, щоб впродовж 1932 колективізація сільського господарства була цілком закінчена”. Насильницька колективізація породжувала активний спротив селян: “бабські бунти”, масове вирізання худоби, псування машин, напади на активістів тощо⁷. Саме цей період усупільнення селянських господарств відтворено у романі Г.Епіка.

Роман, повторюємо, сприймався як оспівування успіхів колективізації сільського господарства в Україні. “Першим і одним з кращих творів в українській літературі, в якому зображено процеси, що відбувалися в житті в період боротьби радянських людей, керованих Комуністичною партією, за колективізацію сільського господарства, є роман Григорія Епіка “Перша весна” [...] Він зумів показати радянську дійсність в розвитку, в боротьбі нового з старим, розкрити закономірність перемоги нового, передового. Письменник зробив помітний крок вперед у створенні справді художніх, повнокровних образів борців за соціалізм, комуністів”⁸. Така ж тональність вступної статті П.Моргаєнка⁹.

Чи не єдиний, хто зміг по-іншому прочитати текст роману, був В.Мельник, але вже у 90-і рр. Та й зауваження дослідника побіжне, на одне речення: “В романі “Перша весна” (1931) Епік зумів правдиво показати фактичний опір селянства насильницькій колективізації”¹⁰. Уважне прочитання роману

⁷ *Енциклопедія українознавства: Словникова частина.* – К., 1996. – Т.3. – С. 1079.

⁸ *Килимник О.* Григорій Епік: Літературний портрет. – К., 1960. – С. 74, 91–92.

⁹ Див.: *Моргаєнко П.* Григорій Епік, життя і твори // Епік Г. Перша весна. – С. 5–20.

¹⁰ *З порога смерті...* – С. 179.

підтверджує висновок В.Мельника, який знайшов певне продовження в “Історії української літератури ХХ століття”¹¹.

Розкол у ставленні до колективізації відбувся насамперед серед керівництва округу і району. Герої роману, представники виконавчої влади Сергій Голубенко і Михайло Товстодум, наполягають на поступовому проведенні усупільнення, доводять, що заможне й середнє селянство використовує вікові агрономічні знання краще за дипломованих фахівців, тому його теж треба залучати до вступу до колективних господарств. “Звичайно, добре було б мати колективізоване господарство на всі сто. Звичайно, це було б ідеально, але досвід доводить, що селяни до цього ще не доросли, і нам треба на це зважити. [...] Я думаю, що справу приймання куркулів до колгоспу ми повинні розв’язувати з погляду господарської ефективності і широкої політичної доцільності [...]

Пояснювати все тільки куркульською агітацією, куркульським наступом — це виправдовувати в такий спосіб усі наші помилки” (41, 41–42).

Не випадково ці слова говорить Товстодум, якому намагаються закидати його есерівське минуле; але саме есери були найпалкішими прихильниками й захисниками інтересів селянства протягом перших десятиліть ХХ ст.

На відміну від земорганів, які рекомендують сіяти пшеницю-“кооперативку”, що систематично вимерзає, “... куркуль сіє свою випробувану і щороку жиріє” (27). Тому як своєрідний підсумок можна сприймати слова Голубенка: “Куркульське насіння потрібно виривати. Але виривати його треба вмючи. Хто вириває його так, що разом з тим корінням руйнується загалом увесь основний ґрунт господарювання сільського, той — хоче він чи ні — робить велику шкоду справі колективізації. [...] нам не куркульське коріння треба висушувати по-хижацькому, а вмючи пересадити на колективний ґрунт. [...] Історія має свої закони, і хто хоче перехитрувати її чи обійти, той буде немилосердно покараний нею” (30–31).

Але партійне керівництво наполягає на проведенні фактично примусової колективізації. Попри позірну рівність і справедливість у захисті бідняків насправді бачимо, що очевидна меншість нав’язує свою волю більшості. Так, з’ясовується, що на сільських зборах у Багві беруть участь понад 800 голосів (це, мабуть, не рахуючи позбавлених права голосу, тобто куркулів, а таких чимало), але намагаються всім заправляти й нав’язувати свою волю півсотні незаможників (101). Тому прямим насильством виглядає постанова: “Незаможне селянство Багви та наш сільрадівський актив ухвалили оголосити нашу Багву селом суцільної колективізації” (84).

Власне, поділ на куркулів, середняків і незаможників значною мірою умовний, бо більшості земельних наділів, реманенту, худоби заможне селянство позбавлене давно, ще на початку 20-х; кращі ж матеріальні умови їхнього життя створені насамперед умінням вести господарство, тому левову частку поставки сільгосппродукції державі дають саме колишні куркулі. Безперечно, у словах Онохрія Литки багато лицемірства, але багато і правди: “Який з мене [...] куркуль, коли чисто все нажито моїм чесним трудом [...] трудимось — живемо, а лежатимемо, то під лежачий камінь вода не тече. А хто догосподарювався до ручки, тому колектив, комуна, радгосп подавай [...] Трудюся, то й їм, ну, а як не трудитися, то й золото цвіллю сяде. Нам тепер

¹¹ *Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. / За ред. В.Дончика. — К., 1994. — Кн.1: 1910–1930-ті роки. — С. 470–471.*

треба, щоб кожна людина работала [...] Усе протів нас, усе, усе протів нас. Налог там який — ми, повинності — ми, а щоб до власті, так ти куркуль. А це ж несправедливість. Через це й гірко” (57, 69, 80).

Загалом постать Онохрія Онохрійовича Литки дуже промовиста. Нащадок козацької старшини, до революції він тримав міцно у кулаці все село, наживався на чужій праці. Але колишнього багатства вже давно нема, тому переслідування з боку незаможників видаються лютою помстою за роки бідності і безправ'я, а не побудовою справедливого устрою. Привертає увагу те, що саме Литка найтісніше пов'язується із землею, з умінням господарювати, тому навіть зовнішність розкриває його хліборобську сутність: “Онохрій Литка завжди ступав повагом і ноги пересував так, ніби від тулуба до землі йому йшли не ноги, а два стіжки золотої пшениці, високі й широкі. Живіт йому лежав “хазяйським” ожередом соломи, руки й груди були наче січкаря з двома дишлами, обличчя як розрізаний надвоє найдостигліший кавун з чорним насінням-ряботинням, і завжди ношена ним сивого смушка шапка хизувалася справжньою хуторською короною” (33).

З часом утиски куркулів не зменшуються. Здавалося, уже все у них забрали: “Чоботи теж одібрали. З ніг стягли... Нічого не zostавили. Усе знайшли, забрали, вивезли, перенівечили, прогуляли” (238); “Чоловіка в курінь вигнали, а хату під совіцькі досвітки забрали” (189); “Ти дивись, як зажили інші! Вони тепер багатші від нас...” (121). Описередковано з тексту роману дізнаємося, що куркулі фактично голодували: “Щодня Литчину Одарку підгодовувала [...]” — кидають незаможники докір Харитині Химочці. Найбільше ж обурює не сама безжальна експропріація, а те, як не по-господарськи використовується відібране добро, що наживалося роками і з чим селянин часто зріднювався: “Вони забрали в нього сортову пшеницю й одвезли до зсипища. Племінну кобилу віддали в колектив на розбазарювання, корову й кількох породистих молодиків — на м'ясозаготівлю” (163).

Безперечно, все це породжує спротив: “Можна жить, аби не чіпали. Ну, а вже коли ніякого виходу [...]” (70); “... не займайте, незаможні, нас, а ми вас не займатимемо” (81); “Дождить, доки вони нас у Сибір запровадять, ми не будемо” (125). Опір колективізації зумовлений жорстокими методами її проведення і тим, що селяни передбачали негативні її наслідки, згубні насамперед для самого сільського господарювання. Вражає взаємна жорстокість односельців: ““Ми, — каже, — і на тебе заведемо диктатуру!.. І хоча ти й бідняк, а ми не побоїмося примінить максимум...”. Ухопив мене за горло та головою об стіл” (187). Спочатку звучать пропозиції просто вивезти куркулів із села: “Багвянські незаможники вимагають виселити всіх куркулів за межі України” (164). Але згодом кровожерні настрої наростають: “Коли ж досада така! Ну, виселять їх, а вони й житимуть [...] А їх не виселять, а треба примінити повну диктатуру!” (165); “Ворога не можна пускати не то що до нашого гурту, а й просто на волю! Я їм нічуть не довіряю, то думаю, що й ви так само. Його треба порішить” (167—168). Звичайно, можна все це списати на темність і максималізм незаможників, які врівноважуються розсудливими кроками влади. Але виявляється, що власне такою ж радикальною є і позиція влади: “... раз упіймав ворога, котрий проти революції, — так його надо порішить... І товариш Ленін так писав. От у мене й записочка про це є” (166).

Тому не дивує реакція партпрацівників на спробу Товстодума ввести колективізацію у річище законності, видавши відповідне розпорядження: ““...до мене дійшли відомості, що по деяких сільрадах робітники, виконуючи плани

хлібозаготівель та проводячи колективізацію, дозволяють собі турбувати селян увечері, а є випадки, що їх турбують і пізніше одинадцятої години вечора...”.

У кімнаті вибухнув клубок щирого реготу” (212–213).

Стає зрозуміло, що колективізація провадиться зовсім не в інтересах селянства, а як сліпе виконання вказівок зверху. “Він (Голубенко. — *М.В.*) ніколи не вважав за свій обов’язок виконувати директиви партійного комітету. Та що про нього говорити, коли він цілком офіційно й категорично заявив, що єдине гасло, яке він визнає, є стара бухарінська теорійка про потребу збагатити селянство” (207).

Не тішить селянство майбутній обіцяний колгоспний рай, проти нього виступають не лише куркулі, а й незаможники. “... Гнида ж. Він такої вчора нам заспівав, що хоч із села тікай. Ви, каже, руйнуєте господарство. Ви, каже, ведете всіх до голоду, ви, каже, хочете силою колективізувати селянство.

— Та воно, мабуть, трохи є? — іронічно не то запитав, не то ствердив Михайло Товстодум” (44). (Як бачимо, про небезпеку штучного, інспірованого голоду селянство мало підозру ще, як мінімум, за два роки до його початку.); “Я тоже незаможний [...] Свого не віддам і чужого не хочу! Я проти, і ніхто не примусить мене робити панщину!” (90).

Зрозуміло, куркульню не варто ідеалізувати. Але показовий той факт, що одним із засобів негативної оцінки персонажів є наголошування на відсутності у них національних переконань: “Нам аби хазяїн добрий, а хто він буде — хранцуз, чи німець, а чи й просто татарин, як колись було, — нам однаково” (121); “Одібравши землю й розстрілявши мільйони твоїх “ідеальних людей”, чи то пак комуністів, ми б завели мову хоч китайську. Мені однаково”, — заявляє Василь Литка, на що йому заперечує Васса: “Діяти проти рідної нації, укупі з російськими чорносотенцями — це значить бити себе в обличчя брудною ганчіркою” (305). Стає зрозумілим, що давало підстави слідчим ДПУ називати твір Г.Епіка націоналістичним.

Зі сторінок роману також можна збагнути, що селянство приречене на поразку, бо наступила доба “диктатури пролетаріату”, яка нічого доброго для села не несе. Саме на пролетарські ідеологію і спосіб мислення робить ставку партійно-державне керівництво: “Куркулі можуть побити нас у Багві, але ж у нас є ціла округа і пролетаріат, а на пролетаріаті цілий світ тепер тримається” (101); “Народ там (пролетарі. — *М.В.*) без серця, правда, але сознательність їхня много тепер важить...” (109).

Сам текст набуває тоталітарних рис, крім усього, ще й під впливом тоталітарної його інтерпретації. Частково під вплив такої інтерпретації потрапила і ця стаття, бо мова йшла про ті ж аспекти, котрі виділяла як ключові радянська критика, тільки ми намагалися по-іншому розставити акценти в цих ключових проблемах. Але чи дійсно ці проблеми найпосутніші? Чому б не назвати роман “Перша весна” твором про кохання, а не про колективізацію українського села? Бо ж який роман без романічного начала? Тим паче, що маємо у творі класичний любовний трикутник. Та й за обсягом розділи, в яких йдеться про взаємини Голубенка, його дружини і Васси, про їхні особисті переживання і роздуми, часто найінтимніші, становлять чи не половину роману. На це нібито вказує П.Моргаєнко: “Маємо навіть своєрідну повість в романі”, але відводить цій “повісті” всього один абзац, починаючи його так: “Можна сперечатися з приводу того, чи не занадто багато місця відведено цій історії...”¹². На це ж вказує й О.Килимник: “Шкодить творові і певна розтягненість в змалюванні інтимних стосунків Голубенка

¹² Моргаєнко П. Цит ст. — С. 18–19.

з Вассою...”¹³. Тому не видається дивним, що міжособистісні взаємини дослідник сприймає як повністю підпорядковані вищим політичним стосункам: “Гр. Епik чимале місце відводить зображенню сімейної драми Голубенка. Цей нібито чисто особистий план допомагає глибше розкрити ідейний задум твору [...] доповнює, поглиблює характеристику політичного виродження Голубенка”¹⁴.

Насправді на цю сімейну (чи не тільки сімейну) драму можна подивитись і зовсім по-іншому: кохання, особисті взаємини дуже часто не мають нічого спільного з ідейно-політичними переконаннями. Можна стверджувати слідом за радянськими дослідниками, що між Сергієм і Варварою поглиблюється прірва в особистих стосунках, бо розходяться їх політичні переконання. Але цьому можна також заперечити словами Варі Голубенко, цілком у фрейдівському дусі (2-га пол. 20-х рр. пройшла для української громадськості під знаком не тільки теоретичного, а й практичного засвоєння ідей З.Фрейда): “Та й що, власне, любов? Це фізіологічний, статевий потяг, що до нього як неодмінна умова привішується патріархальна система з понять і звичаєвих родинних норм та родинної честі. Це омана, що бовваніє на обрії далекими прекрасними містами! Це тягар, який покірно несе консерватизм людської мислі. Немає більше любові! Немає більше обов’язків! Є взаємний потяг, і я благословляю його” (237). Щоденник, найінтимніша і найщиріша, здавалося б, сповідь Варі самій собі, нею ж і заперечується. Невідомо, де ж правда: у щоденнику чи його запереченні, — але ця суперечність ще раз підтверджує тезу Фрейда: людина свідомо схильна брехати навіть собі самій, істини ж можна дістатися лише у підсвідомих діях і помислах.

Саме в цій любовній сюжетній лінії Г.Епik по-справжньому проявляє себе як майстер психологічної прози. Тут немає тієї лобової пряmolінійності в умотивуванні вчинків персонажів, яка проявляється у відтворенні подій із життя Багви чи партійно-державного керівництва та у спрощеному розмежуванні персонажів на позитивних і негативних. Здається, автор сам не міг до кінця визначитися, позитивними чи негативними є постаті Сергія Голубенка і Васси Полуботько, тому ці персонажі видаються найповнокровнішими і життєво найправдивішими. Лише у фіналі роману за рахунок невмотивованих дій персонажів “розкривається їхня ворожа сутність”. Важко повірити, що Васса, яка щиро кохала Сергія, після його самогубства могла “зневажливо зареготати” (313) над його передсмертними листами і викинути їх за борт. Нічим іншим, як політичною кон’юктурою, не можна також пояснити, що вона називає його в цей момент “міщанином”, хоча за декілька годин перед цим доводила синові Литки, якою щирою, гуманною і великою людиною є Голубенко.

Якщо не брати до уваги завершення роману, то письменник спромігся детально відтворити історію поступового відчуження Варвари і Сергія, його зближення з Вассою. Ці стосунки розвиваються не в одному напрямі, спостерігаємо злети й падіння у взаєминах персонажів. Сімейна драма Голубенків поглиблюється любов’ю Сергія до сина і небажанням розлучатися з ним. Якщо Варвара і Васса переживають драму кохання, то Голубенко переживає трагедію, розриваючись між коханою і сином. Повторюється “каренінська” ситуація, але тут не може зробити вибір між сином і коханням чоловік, батьківські почуття якого не слабші за материнські. Не дають Голубенкові заспокоєння і ті догмати щодо сімейного життя, які панували в його добу і які поділялися повністю Сергієм і Варварою до того моменту, поки

¹³ Килимник О. Григорій Епik. Літературний портрет. – С. 94.

¹⁴ Там само. – С. 87.

розкол не пройшов крізь їхню сім'ю: “Адже Варя скільки разів говорила йому, що коли тільки в їхні стосунки почне протікати холодна вода, кожний вільний робити, що йому завгодно. Правда, їх зв'язувала ще дитина, але що важило це питання, коли дужого синьоокого Володислава вони любили однаково віддано і однаково безмежно. До того ж йому було вже понад п'ять років, а через десять-п'ятнадцять років, коли він зможе [...] стати за одного з рушіїв соціалістичного суспільства, статеві і родинні стосунки так зміняться, що він не зможе навіть зрозуміти старих батьківських офір, коли чужі одне одному батьки заради задоволення своїх егоїстичних почуттів примушували себе жити разом з єдиних міркувань — мати однаково право дивитися на дітей.

— Дитині потрібні насамперед міцні м'язи, здорова голова та добрі нерви, — говорила якимось Варя. — Тож зовсім не має значення, де й хто їх дасть їй. Ми повинні виховати насамперед міцного громадянина. Батьківська любов так врятовує дітей, як соломинка того, хто тоне [...]

Такі погляди тишили Сергія, але разом і непокоїли” (50–51).

Може видатися, що Григорій Епик висловлює тільки “чоловічий” погляд на події, приділяючи основну увагу вчинкам, думкам та емоціям Сергія Голубенка, але це не зовсім так. У романі знаходить серйозний відбиток стійке зацікавлення української громадськості протягом 20-х рр. у повному зрівнянні в правах чоловіка і жінки. Проявом цього стає відведення багатьох сторінок роману під виклад змісту щоденника Варі, який глибше розкриває її внутрішній світ, ніж опосередкована невластива-пряма мова Сергія дає можливість пізнати його. Власне, на позиціях повної рівноправності жінок і чоловіків декларативно стоять і Сергій, і Варвара. Це стосується, до речі, не лише прав, а й обов'язків.

Як Варвара, так і Васса були тими жінками, які відмовляються від пасивної ролі послідовника чоловіка, вони мають власні погляди на речі і вміють їх відстояти. Не меншу роль, ніж чоловіки, в суспільному житті Багви відіграє жіноцтво: адже саме жінки ведуть першу скрипку на сільських зборах й особливо під час “бабського” бунту проти колективізації.

Та на практиці персонажі не завжди діють і почувають відповідно до абстрактних декларацій. У Сергія раптом прокидаються власницькі інстинкти. Зраджуючи шлюбні стосунки, він водночас не може спокійно перенести, що його дружина може мати почуття до когось стороннього, що призводить до незаслужених образ дружини з його боку. Можна було б кинути феміністичне звинувачення у чоловічому егоїзмі Сергієві, якби не одне “але”: такі ж власницькі інстинкти прокидаються й у Варі, яка намагається врятувати сім'ю і повернути на путь істинний чоловіка — ухильника від партійної лінії. І вона теж не утримується від незаслужених образ на адресу Сергія. Нічого, крім власного почуття й бажання бути єдиною володаркою Голубенка, не хоче визнавати й Васса. Основа інтимних почуттів і чоловіка, і жінок виявляється тією ж самою. І тільки Григорій Химочка у ставленні до дружини керується виключно класовими поняттями і партійними настановами, від чого набуває рис ходульності й карикатурності.

Текст роману “Перша весна” дає величезні можливості для відтворення тогочасної епохи і прочитання крізь призму сучасних проблем. Перспективними видаються дослідження опозицій бажане/дійсне, козацьке/ некозацьке, минуле/сучасне у романі тощо. Можна на перший план виносити різні аспекти твору, те, що вважалося найсуттєвішим, розглядати як другорядне, але діалог утратить предметність, якщо спробуємо знайти в тексті те оригінальне, що нам хочеться знайти, але чого в тексті насправді нема.